

Luonnos 5.11.2002

Jouni Kitti

Saamelaisalueen kalastuksesta ja kalataloudesta

Kalavedet ja kalastusedellytykset

Kalataloudella on Saamelaisalueella edelleenkin melkoinen taloudellinen merkitys. Kalastus on yhä elinkeino elinkeinojen joukossa. Samanaikaisesti kalastuksen piiriin on luettava merkittävä kalastusta kotitarpeekseen ja virkistyksekseen harrastavien kansalaisten joukko. Tällä harrastuksella on oma osuutensa niin taloudellisesti, yhteiskunnallisesti kuin kalabiologisestikin tarkastellen. Kalavarojen hyväksikäyttöä ja niiden säilyttämistä käsiteltäessä on otettava huomioon molemmat edellä mainitut kalastajaryhmät, heidän toimintansa, tavoitteensa jne.

Kalatalouden edellytykset

Saamelaisalue on suhteellisesti runsasvesistöinen alue, jolla lisäksi on tuhansien kilometrien mittainen Jäämerenrannikko. Vesistöillä on tietty luontainen kalatuotanto, jonka varaan osa saamelaiskulttuuria koskevaa kehitystä on nojautunut. Nykyaikana taas voidaan todeta, miten tehokkaasti olemme onnistuneet vaurioittamaan vesistöjemme luontaistakin kalatuotantoa saati nostamaan sitä. Kalansaalishan antaa vain kuvan siitä, mitä osaa vesiemme kalatuotannosta hyödynnämme.

Kalatuotannon kannalta ovat järvien mataluus ja rantaviivan poikkeuksellisen suuri pituus edullisia piirteitä. Kallioperän kalkkiköyhyys ja toisaalta soiden suuri ala aiheuttavat sen, että järvien vesi on mineraaliköyhää ja suhteellisen hapanta. Ne ovat kalatuotannon kannalta epäedullisia tekijöitä. Suurin osa järvistämme kuuluu karuun oligotrofiseen järviyyppiin. Rehevät järvet sijaitsevat saamelaisalueen eteläosissa. Kalantuotantoa rajoittava tekijä on myös kasvukauden lyhyys

Kun kalastus kohdistetaan kaikkiin kalalajeihin arvioidaan nykyisin Pohjois-Lapin sisävesien vuotuisen keskisaaliin voivan nousta jopa pariinkymmeneen kiloon hehtaarilta vuodessa tulevien vuosien saaliita vaarantamatta. Kasvukauden lyhyydestä johtuu, että kalantuotannon luontaiset edellytykset ovat heikommalla verrattuna Etelä ja Keski-Suomeen.

Pääosa Saamelaisalueesta on jokimaata, jolle on luonteenomaista virtaavien vesien runsaus. Näillä alueilla on vesistöjen pinta-ala suhteellisen vähäinen. Todellisia järviäalueita on vain Paatsjoen vesistöalueella sijaitseva Inarinjärvi. Läänin koko pinta-alasta on sisävesien osuus noin 6 % eli yhteensä runsaasti yli puoli miljoonaa hehtaaria. Inarin järviäuetta voidaan pitää todellisena järvisuutuna.

Kalastusedellytyksiä arvioitaessa voidaan Lapin järvien mataluutta ja rantaviivan pituutta pitää edullisina piirteinä. Virtaavien vesien runsaus on samanlainen tekijä. Kallioperän kalkkiköyhyys ja suuri suoala taas merkitsevät suhteellisen hapanta ja mineraaliköyhää vettä. Ne samoin kuin kasvukauden lyhyys ovat kalatuotannon kannalta epäedullisia tekijöitä. Sisävesien kalatuotantokykyä arvioitaessa, kun kalastus kohdistetaan kaikkiin kalalajeihin, voidaan Saamelaisalueen järvistä kalastaa 6-20 kg:n hehtaarisaaletta vuosittain ja virtaavista vesistä selvästi

enemmän, ehkä 25-45 kg:n hehtaarisaaLiita vuosittain. Kalastusedellytyksiä arvioitaessa on erityisesti otettava huomioon vaelluskalat, erityisesti mereiset vaelluskalat. Nehän käyttävät vain poikasvaiheessa joen tarjoamia ravintoedellytyksiä, mutta kasvavat kalastuskokoon kaukana syntymäjoesta sijaitsevan vaellusalueensa ravintovarojen turvin.

Mereiset vaelluskalat ovat merkinneet ja merkitsevät edelleenkin Tornionjoessa, Tenossa ja Näätämojoessa huomattavaa kalastusedellytysten suuruutta joen oman kalatuotantokykyyn verrattuna. Vesistön luonnontilan muutosten seurauksena vaelluskalojen nousun estyminen taas merkitsee huomattavaa kalataloudellista haittaa.

Lapin läänin vesistöt ovat 1940-luvulta lähtien joutuneet monenlaisten luonnontilan muutosten kohteiksi. Niiden seurauksena on vesistöjen luontainen kalantuotantokyky kärsinyt huomattavia haittoja. Vesivoiman rakentaminen on muuttanut Kemijoen valtavyöhykän peräkkäisten patoaltaiden jonoksi ja estänyt mereisten vaelluskalojen nousun. Säännöstely on muuttanut järvet säännöstelyaltaiksi, joiden kalatuotanto laskee. Virtaavissa vesissä taas perkaukset, joita joissa ja puroissa on tehty uiton edistämiseksi, ovat tuhonneet huomattavan osan vesistöjen kalatuotantokyvystä.

Paikoitellen Lapin vesien kalastusedellytyksiä ovat myös vähentäneet asutuksen ja vähäisemmässä määrin teollisuuden jätevesipäästöt. Kemijoen ja Tornionjoen edustan merialueella on kalataloudelle aiheutettu haittoja. Paikallisesti on merkkejä jätevesipäästöistä jo Tenojoessakin. Lapin vesissä on kalatalouden kannalta kiinnitettävä erityistä huomiota vesien puhtauden säilyttämiseen, sillä jo maaperän muokkauksista, ojituksista ym. johtuen kalojen elohopeapitoisuuden nousseet arvot ovat vaikeuttamassa kalojen markkinointia ja huonontamassa niiden kalastusarvoa huomattavilla vesialueilla.

Lapin vesien kalastusedellytysten ylläpito sekä muuttuneilla vesialueilla, joita Lapissa on erityisesti vesirakentamisen seurauksena paljon, että vielä luonnontilansa säilyttäneillä vesialueilla, vaatii kalaveden hoitotoimia ja vesialueiden veden laadun varjelua.

Vanha kalastuskulttuuri

Lapin kalavesiä hyödynsivät saamelaiset ennen suomalaisten uudisasukkaiden työntymistä erämaihin niitä asuttamaan ja omistamaan Lapinkylien puitteissa tapahtunut saamelaisten kalastus oli osa kylien rajojen sisäpuolella tapahtuneesta monipuolisesta luonnonvarojen hyväksikäytöstä. Kalastuksen kuten metsästyksenkin tuli olla sopu-suunnassa luonnon tapahtumien ja luonnon tuottokyvyn kanssa Uudisasukkaiden levittäytyessä lapinkylien alueille, joutuivat saamelaiset väistymään ja vähitellen sulautumaan suomalaisväestöön.

Lapinkylien kalastuskäytäntö muuttui ja luonnonvarojen kestävä käyttö turvanneet käyttötavat väistyivät. Tämä tapahtui viimeksi Lapin läänin pohjoisimmassa osassa, mutta jo 1300-luvulla oli pysyvää suomalaisasutusta Perämereen laskevien jokien suualueilla ja syvemmilläkin sisämaassa jokivarsilla. Vesistöillä on ollut ratkaiseva vaikutus Lapin asutuksen kehittymisessä. Asutus on sijoittunut pääasiallisesti vesistöjen rannoille. Vanhin asutus muodostui jokien varsille, koska suuret joet kalavesinä ja kulkuteinä tarjosivat parhaat elämisen mahdollisuudet (Lapinkomitea 1938).

Lapissa asuneet saamelaiset olivat alun perin metsästäjiä ja kalastajia ja heillä oli yksinoikeus Lapin kalavesiin ja pyyntimaihin, joista he maksoivat veroa aluksi pirkkalaisille, myöhemmin kuninkaalle. Saamelaisilla oli maahan ja veteen varhaisimmissa vaiheissa suku ja perheittäinen omistusoikeus ja

myöhemmin asuttamisella tai hyväksi käyttämällä saatu yksilöllinen oikeus veromaahan, joka oli pienempi osa lapinkylän alueesta.

Kalastusmahdollisuus oli sittemmin tärkeä houkutin ohjattaessa uudisasutusta Lappiin. Ensimmäinen uudistiloja koskeva ohjesääntö on vuodelta 1749. Siinä uudistiloille annettiin tarvettaan vastaava kalastusmahdollisuus. Varsinkin Venäjän vallan alla (1809-1917) perustettiin eri lakien perusteella runsaasti uudistiloja. Tänä aikana perustetuille tiloille osoitettiin perustamispäätöksissä tiettyjä kalavesiä. Inarissa ja Utsjoella myös osa saamelaisista luopui kotaelämästä ja ryhtyi uudistilallisiksi tai kruununtorppareiksi, mutta Enontekiöllä sensijaan perustivat lähes yksinomaan suomalaiset' uudistiloja. Niin sanottuja vanhoja tiloja, joille tällöin osoitettiin kalavesiä, on noin 250, joista noin puolet on saamelaisen hallussa (Saamelaiskomitea. 1973a).

Isojaossa Inarissa, Utsjoella ja Enontekiöllä vuonna 1925 manttaali määräytyi tilan tuottaman heinä määrän ja suolakalan perusteella. Muun muassa poronhoito ja keräily jäivät kokonaan huomioon ottamatta manttaalia määrättäessä. Toisaalta isojaossa ei lainkaan erotettu maata niille, jotka eivät olleet perustaneet tilaa. Näin suurin osa saamelaisista, etenkin Enontekiöllä, jäi ilman manttaali oikeutta (Saamelaiskomitea 1973a).

Kolttien kalastuksesta

Yleistä

Neuvostoliitolle menetetyllä alueella eläneet Suonikylän koltat asutettiin valtioneuvoston vuonna 1947 tekemän päätöksen mukaan Näätämön alueelle, jota nykyään kutsutaan Sevettijärven koltta-alueeksi, keskusjärvensä mukaan. Enemmistö Paatsjoen ja Petsamon koltista asutettiin Inarijärven eteläpuolelle Nellimön alueelle. Suonikylän kolttayhteisö noudatti perinteistä elämänmuotoaan vielä 1930-luvulla. Yhteisestä talvikylästä kolttaperheet vaelsivat vuosittain sukujensa haltimiin kesäkyliin. Porojen vasonta ja palkiminen määräsivät vaellusten rytmin. Kesäkylien läheisissä järvissä harjoitettiin tuottavaa kalastusta verkoilla ja nuotilla sekä metsästystä. Myös Tuulomajoen Patunan putouksella harjoitettiin tuottavaa lohien kalastusta padolla. Vaikka poronhoito ja metsästys olivat tärkeitä elinkeinoja kolttille, voidaan sanoa, että kalastuksen merkitys oli kolttille suurempi kuin muille saamelaisyhteisöille, lukuun ottamatta Inarin ja Tenon kalastajasaamelaisia. Kolttien kalastusoloja on tutkittu edellisen kerran vuonna 1974, jolloin tutkimuksen kohteena oli Sevettijärven koltta-alueen kalastus (Sipponen 1984). Nellimön alueen kolttien kalastuksesta ei ole tehty vastaavaa kvantitatiivista tutkimusta.

Koltta-alueen kalasto, kalastuksen järjestely ja istutukset

Koltta-alueen kalastoon kuuluvat kaikki Inarin Lapin kalalajit, joista merkittävimmät ovat merilohi, siika, hauki, taimen, harjus, ahven ja nieriä eli rautu. Järvi alueilla yleisin saalislaji on siika. Näätämöjoki on Suomen harvoja jokia, jossa tavataan Suomen rajojen sisäpuolella luonnontilaista lohta. RKTL:n keräämien aineistojen mukaan lohi nousee Näätämöjoessa Iijärveen saakka, ja Näätämön tärkeimpään sivujokeen Silisjokeen ja harvakseltaan etelästä laskevaan Kuosnijokeen. Valtaosa lohista pysähtyy valtakunnan rajan ja Opukasjärven väliselle 30 kilometrin pituiselle alueelle, jonne keskittyy kolttien lohien verkkokalastus ja muiden kuntalaisten ja ulkopaikkakuntalaisten viehekalastus. Opukasjärven yläpuolella lohien vähäisyyteen luultavasti vaikuttaa kutu- ja lisääntymisalueiden vähyys ja joen alaosan tehokas lohienpyynti.

Kolttien kalastusta säädellään kalastuslain, kolttalain ja Näätämöjoen kalastussäännön perusteella. Kolttasaaamelaisilla on kolttalain mukainen kalastusoikeus ilman pyydysmäärärajoituksia lukuunottamatta lohen kalastusta Näätämöllä, jossa kalastusta säätelee Suomen ja Norjan valtioiden välinen kalastussopimus ja sen nojalla säädetty kalastussääntö. Vain Näätämöjokeen rajoittuvan Näätämön maarekisterikylän koltilla on lohen rajoitettu verkkokalastusoikeus. Muualla Ylä-Lapissa asuvilla paikkakuntalaisilla on kalastuslain mukainen kalastusoikeus valtion vesiin, mutta siten, että he voivat kalastaa lohta Näätämöjoessa vain viehekalastusvälineillä. Ulkopaikkakuntalaisilla on mahdollisuus kalastaa koltta-alueen vesissä joko läänikohtaisella vieheluvalla tai Metsähallituksen virkistyskalastusluvalla. Näätämöjoen koski- ja virtapaikkojen kalastukseen ulkopaikkakuntalaiset joutuvat hankkimaan Metsähallituksen myöntämän virkistyskalastusluvan, joiden määrää ei ole rajoitettu. Päävastuu kalastuksen järjestämisestä koltta-alueella on vesialueen haltijalla Metsähallituksella.

Näätämöjoen kalastussopimuksen ja säännön mukaisesti kalakantoja hoidetaan luontaisen lisääntymisen ja kalastuksen säätelyn avulla. Kalojen istuttaminen ei ole sallittua Näätämöjoen alueella. Sen sijaan Nellimin ja Sevettijärven koltta-alueen pienvesiin on istutettu siikaa ja harjusta säännöllisesti. Nämä istutukset on kustannettu maatilatalouden kehittämisrahaston varoilla.

Kalastuksen merkitys

Kolttien harjoittaman kalastuksen luonne ja merkitys on muuttunut huomattavasti entisistä ajoista, jolloin saaliilla oli merkitystä pelkästään luontaistaloudesta eläville ruokakunnille. Osa saaliista voitiin myydä tai vaihtaa elintarvikkeisiin. Koltilla Näätämön lohen kalastus on edelleen osa pyyntikulttuuria, johon liittyy paljon vanhoja luonnon kiertokulkuun kuuluvia tapoja ja perinteitä. Muualla tapahtuvan kalastuksen merkitys kolttakulttuurin ylläpitäjänä on epäselvä. Nykyisin kalastusmatkailijoiden taloudellinen merkitys on kasvamassa.

Kalastuksen säätelystä

Vuonna 1997 kalastuslakia muutettiin siten, että se koko valtakuntaa koskeva laki tuli voimaan myös Enontekiön, Inarin Utsjoen kunnissa. Näiden kuntien alueella oli sovellettu vuodelta 1951 olevaa kalastuslakia. Lakiin lisättiin säännökset, jotka säilyttävät mainittujen kuntien paikallisen väestön kalastusoikeudet kunnissa sijaitsevilla valtiolle kuuluvilla vesialueilla. Lakiin lisättiin myös säännökset paikallisen väestön vaikutusmahdollisuuksien säilyttämisestä valtiolle kuuluvien kalavesien käyttöä koskevissa asioissa.

Kalastuksen säätely perustuu kalastuslakiin (286/1982), jäljempänä ja sen nojalla annettuun kalastusasetukseen (1116/1982). Kalastuslain keskeisenä tavoitteena on säännellä kalastusoikeutta, kalastusmenetelmiä, kalakantojen hoitoa sekä kalatalouden hallintoa. Lain tavoitteena on erityisesti pyrkimys vesialueiden mahdollisimman suureen pysyvään tuottavuuteen kalastusta harjoitettaessa. Laissa on säännöksiä muun muassa kalastusoikeudesta, kalastusoikeuden vuokraamisesta, kalastuksen harjoittamiseen liittyvistä oikeuksista, kalan kulun ja kalakannan turvaamisesta, pyydyksistä ja pyynnin harjoittamisesta, rauhoituspiireistä, kalastuskunnista, kalastusalueista, kalatalouden piirihallinnosta, kalatalouden edistämisestä sekä kalastustuotteista. Lisäksi laissa on valvontaa, talteen ottamista ja virka-apua koskevat säännökset sekä rangaistussäännökset. Tornionjoen ja Muonionjoen kalastusta säätelee lisäksi Suomen ja Ruotsin välinen rajajokisopimus (SopS 54/1971) ja kalastuksesta Tornionjoen kalastusalueella annettu laki (494/1997). Tenojoen vesistön kalastusta säätelee Suomen ja Norjan välinen sopimus Tenojoen kalastuspiirin yhteisestä kalastussäännöstä (SopS 94/1989) ja Näätämöjoen kalastusalueen kalastusta Suomen ja Norjan

väläinen sopimus kalastuksesta Näätämöjoen kalastusalueella (SopS 18/1978). Ahvenanmaan maakunnassa sovelletaan maakunnan omaa kalastuslainsäädäntöä. Vuoden 1982 kalastuslakia säädettäessä Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien alueilla suoritetuista vesipiirirajankäynneistä ei ollut lainvoimaisia ratkaisuja. Tämän vuoksi myös talojen erityisperusteiset kalastusoikeudet olivat epäselviä. Näistä syistä kolmen pohjoisimman kunnan alueella jäi edelleen noudatettavaksi vuoden 1951 kalastuslaki. Vesipiirirajankäyntitoimitukset tulivat 1990-luvun puolivälissä lainvoimaisiksi ja talokohtaiset erityisperusteiset kalastusoikeudet on niissä selvitetty. Vesialueiden omistuksissa ei enää ole tapauskohtaisia kiinteistöteknisiä epäselvyyksiä. Tämän vuoksi alueella ei enää ollut tarvetta vuoden 1951 kalastuslain soveltamiseen ja niin vuonna 1997 lisättiin kalastuslakiin pohjoisia kuntia koskeva lisäys, jolla turvattiin Paikallisen väestön vakiintunut kalastus.

Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien paikallisen väestön kannalta valtion kalavesillä on tärkeä merkitys. Vesipiirirajankäyntitoimitusten puuttuessa ei ollut selvyttä vesialueiden omistuksesta. Tämän vuoksi mainittujen kuntien asukkailla oli mahdollisuus kalastaa maksutta asuinkuntansa alueella olevissa vesissä. Vesipiirirajankäynneissä suurin osa vesialueista tuli valtion omistukseen. Kalastusoikeus näihin vesiin kuuluu näin ollen valtiolle lukuun ottamatta erityisperusteisia kalastusoikeuksia. Paikallisen väestön kalastusmahdollisuuksien järjestämiseksi säädettiin vuonna 1983 voimaan tullessa vuonna 1951 annetun kalastuslain täytäntöönpanosta annetussa asetuksessa, että kolmen pohjoisimman kunnan paikallisella väestöllä, joka harjoittaa ammattikalastusta, kotitarvekalastusta tai luontaiselinkeinoja, on oikeus saada korvauksetta lupa kalastaa kunnassa olevilla valtiolle kuuluvilla vesialueilla. Lisäksi paikalliselle väestölle varattiin mahdollisuus osallistua valtion vesialueilla harjoitettavaa kalastusta ja kalakannan hoitoa koskevaan päätöksentekoon perustamalla kuntakohtaiset neuvottelukunnat. Niiden tehtävänä on muun muassa käsitellä kalastuksen järjestämistä ja kalastuslupien myöntämisen periaatteita. Metsähallitus, saamelaiskäräjät, kalastuskunnat, kunta sekä ammattikalastajien paikalliset järjestöt nimeävät neuvottelukuntien jäsenet.

Edellä kuvatun kalastuslain muutoksen avulla yhtenäistettiin manner-Suomen alueella sovellettava kalastuslainsäädäntö ulottamalla vuoden 1982 kalastuslaki myös kolmeen pohjoisimpaan kuntaan. Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien paikallisen väestön vanhaan käytäntöön perustuva mahdollisuus kalastaa valtion säilyi. Siksi laissa on säännökset ammattikalastusta, kotitarvekalastusta tai luontaiselinkeinoja harjoittavien paikallisten asukkaiden maksuttomasta kalastusoikeudesta valtion vesillä (12 §). Lisäksi laki sisältää säännökset kalastuskysymyksiä käsittelevistä neuvottelukunnista. Vuoden 1982 kalastuslain soveltaminen merkitsee myös yleiskalastusoikeuksien laajentumista Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien alueilla. Uusina yleiskalastusoikeuksina tulivat kaikille maksuton onkiminen ja pilkkiminen sekä läänikohtaiseen viehekalastusmaksuun perustuva viehekalastus. Yleiskalastusoikeuksiin perustuva kalastus on kiellettyä lohi- ja siikapitoisten vesistöjen koski- ja virtapaikoissa sekä vesialueella, jossa kalatalousviranomaisen on sen päätöksellään kieltänyt taikka jossa kalastaminen on muun säännöksen nojalla kielletty. Yleiskalastusoikeuksiin perustuvan onkimisen, pilkkimisen ja viehekalastuksen kieltämis- ja rajoittamisperusteista on säädetty lain 11 §:ssä. Lain toteutuessa kalatalouden piirihallinto ulotettiin myös kolmen pohjoisimman kunnan alueelle. Kalataloushallinnon piiriviranomaisena toimivat työvoima- ja elinkeinokeskukset, joissa on kalatalousyksiköt. Niiden tehtävänä on muun muassa edistää kalataloutta alueellaan. Lisäksi Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien alueet jaettiin kalastusalueisiin. Kalastusaluejärjestelmä on perustettu vesialueiden hoidon tarkoituksenmukaiseksi järjestämiseksi. Vesialueet jaettiin niiden omistussuhteista ja kunnallisesta jaotuksesta riippumatta kalataloudellisesti yhtenäisiksi kalastusalueiksi. Kalastusalue toimintaa rahoitetaan kalastushoitomaksuina kertyneistä varoista.

Vuoden 1982 kalastuslain soveltaminen Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien alueella ei siis poistanut tai muuttanut asukkailla jonkin laillisen perusteen nojalla olevia kalastusoikeuksia, kuten esimerkiksi ylimuistaisen nautinnan nojalla saatua oikeutta kalastukseen valtion vesialueella. Mainittujen kuntien alueella luontaiselinkeinoja harjoittavasta paikallisesta väestöstä suurin osa on saamelaisia. Luontaiselinkeinoja, kotitarvekalastusta ja ammattikalastusta harjoittavan paikallisen väestön kalastusoikeuksien turvaamiseksi lakiin otettiin säännökset maksuttomasta kalastusoikeudesta valtiolle kuuluvissa vesissä. Ehdotetulla kalastuslain muutoksella ei vaaranneta kenenkään omaisuudensuojaa eikä rajoiteta omistusoikeuteen kuuluvien oikeuksien käyttöä tai alkuperäiskulttuuriin kuuluvan kalastuksen harjoittamista.

Rajajokien kalastuksen säätely

Rajajoilla valtioiden väliset sopimukset ovat voimassa ja niiden perusteella Tornionjoen kalastussääntö, Tenojoen kalastussääntö ja Näätämöjoen kalastussääntö määräävät ja ohjaavat kalastusta näillä vesillä. Kussakin sopimuksessa on annettu varsin yksityiskohtaisia ja muusta kalastuslainsäädännöstä poikkeavia määräyksiä. Ne koskevat mm. sallittuja pyyntivälineitä, rauhoitusajoja, alamittoja, kalastusoikeuksia jne. Esimerkiksi lohen alamitta on Tornionjoella ja sen edustan merialueella 50 cm, Tenojella 25 cm, Näätämöjoella 30 cm. Tarkoituksenmukaisuus lienee sanellut nämäkin eri alamitat.

Tenojoen kalastusta on vuodesta 1873 lähtien säännelty Norjan ja Suomen välisellä kalastussopimuksella ja siihen sisältyvällä kalastussäännöllä. Tämä sopimus koskee vai rajavesistöä. Tenojoen sivuvesistöjen osalta on asetuksella annettu kalastussääntö, jonka avulla toteutetaan Tenon kalastussopimuksen mukaisia periaatteita lohen nousun ja lisääntymisen turvaamiseksi myös rajavesistöön kuulumattomien vesialueiden osalta. Kalastussopimusta on useita kertoja muutettu ja viimeisin voimassa oleva sopimusteksti on vuodelta 1989. Siltä osin kuin sopimuksessa ei muuta mainita, sovelletaan kummassakin maassa voimassa olevaa kalastuslainsäädäntöä, eli Suomen puolella noudatettiin vuoteen 1997 loppuun vuoden 1951 kalastuslakia ja vuodesta 1998 lähtien vuonna 1997 tehdyllä kalastuslainmuutoksella (1212/1997) 1982 kalastuslakia.

Suomen ja Norjan kesken Tenojoen kalastuspiirin yhteisestä kalastussäännöstä tehdyn sopimuksen (SopS 94/89) tarkoituksena on suojella ja ylläpitää Tenojoen vesistössä vaeltavien lohikalajien ja sisävesikalajien luonnonkantoja siten, että luonnon monimuotoisuus ja tuotanto säilytetään. Tenojoen vesistön lohikannat on tarkoitus turvata asianmukaisin kalastuksen säätelytoimenpitein. Sopimuksen mukaisesti molemmissa maissa annetuissa kalastussäännöissä on määrätty kalastuksesta varsin kattavasti ja joissakin artikloissa on myös Lapin TE-keskukselle ja Finnmarkin fylkesmannille annettu tehtäväksi yhdessä päättää miten jokin asia yksityiskohtaisesti hoidetaan.

Tenojoen kalastuksessa on erityispiirteitä, jotka johtuvat joen rajavesistöasemasta. Esimerkkinä tästä mainittakoon vapa- ja viehekalastuksen järjestäminen. Vavalla ja vieheellä saa kalastaa joella omistussuhteista riippumatta koko joella, jos on lunastanut siihen luvan. Veneestä tapahtuva uisteleminen on saman kalastusluvan nojalla sallittu kummankin valtakunnan vesialueella.

Rajajoilla valtioiden väliset sopimukset ovat voimassa ja niiden perusteella Tornionjoen kalastussääntö, Tenojoen kalastussääntö ja Näätämöjoen kalastussääntö määräävät ja ohjaavat kalastusta näillä vesillä. Kussakin sopimuksessa on annettu varsin yksityiskohtaisia ja muusta kalastuslainsäädännöstä poikkeavia määräyksiä. Ne koskevat mm. sallittuja pyyntivälineitä, rauhoitusajoja, alamittoja, kalastusoikeuksia jne. Esimerkiksi lohen alamitta on Tornionjoella ja

sen edustan merialueella 50 cm, Tenojella 25 cm, Näätämojoella 30 cm. Tarkoituksenmukaisuus lienee sanellut nämäkin eri alamitat.

Saamelaisalueen pyyntitavoista

Lapinmaan komitean (1905) mukaan 1900-luvun alussa Lapissa pyydettiin kaloja seuraavilla pyydyksillä: padoilla, nuotilla, verkoilla, rysillä, lanka- ja päremerroilla, pitkillä siimoilla, uistimella, perhosongella sekä tuohustamalla. Lisäksi Tenojella harjoitettiin tuolloin goldempyyntiä. Kalastusvälineet onkia ja uistimia lukuunottamatta valmistettiin kotona. Inarissa siikaa pyydettiin enimmäkseen nuotilla sekä vähäisemmässä määrin verkoilla, muiden kalojen pyynnissä käytettiin näiden ohella rysyä ja pitkää siimaa. Talvella pyydettiin kalaa jään alta verkoilla juomustamalla. Siian lisäksi tärkeimmät kalalajit Inarissa olivat taimen, hauki, harjus ja muikku, jolla komitea tarkoittanee reeskaa. Enontekiöllä tärkeimmät kalalajit olivat siika, muikku, harjus ja hauki. Utsjoella tärkein ja pääasiallinen saaliskala oli lohi.

ITKONEN (1948) toteaa saamelaisten kalastaneen enimmäkseen verkoilla sekä isoissa joissa padoilla ja aiemmin harjoittaneen myös nuottaamista merkittävässä määrin. Muita ITKOSEN mainitsemia pyyntitapoja ovat käsin pyynti ja kolkkaaminen, silmustus, koukkupyynti, onginta, uistaminen, lieppi-, ahra- ja lippopyynti, ampuminen, merta-, lana-, rysä- ja ajoverkkopyynti. Kalastus Inarinjärvellä oli Saamelaisasiain komitean (1952) mukaan huipussaan 1930-luvulla (kts. myös VUORIO 1956). Tällöin kotitekoisten verkkojen ja pienten nuottien rinnalle oli ilmestynyt moottoriveneillä kuljetettavat suurnuotat, joilla yhdestä apajasta saattoi aluksi saada jopa 5 000 kg siikaa. Suurnuottien yleistyttyä muilla pyyntivälineillä saadut kalansaaliit vastaavasti pienenevät. Soutuvenenuottakunnat kalastivat aina lisäksi myös verkoilla. Vuonna 1938 suurnuottia oli jo 8 ja tällöin niidenkin saaliit olivat enää noin 50 kg apajalta. Moottoriveneet olivat olleet ainoastaan suomalaisten hallussa, vasta komitean mietinnön ilmestymisen aikoihin (1952) niitä alkoivat hankkia myös saamelaiset. Ennen toista maailmansotaa Inarinjärvellä kävi myös iiläisiä ammattikalastajia, jotka kalastivat isoilla merirysillä. Heiltä inarilaiset oppivat siikapesäpyynnin. Sodan aikana Inarinjärvelle ilmestyi myös kohonuottia. TOIVOSEN (1966) mukaan nuottaaminen Inarinjärvellä vähentyi huomattavasti vedenpinnan säännöstelyn alettua. Pitkän siiman käyttö väheni rautu- ja taimenkantojen vähennyttyä, samoin rysien käyttö. Katiskapyynti järvellä oli sotien jälkeen yleistynyt, koska kotitarvekalastus oli lisääntynyt. Uistelua järvellä oli harrastettu jopa ammattimaisesti, mutta vuonna 1966 sitä TOIVOSEN (1966) mukaan harrastivat vain turistit.

Suurin muutos Inarinjärven kalataloudessa ajoittuu 1980-luvulle, jolloin järveen uutena lajina tuodun muikun kannat vahvistuivat ja muodostivat pyyntikelpoiset kannat. Järvellä otettiin nopeasti ammattikalastuksen käyttöön isorysät, troolit ja talvinuotat. Kalan jättäminen, kalasatamat, keräily- ja kuljetus sekä toimiva kalan markkinointi olivat edellytyksiä ammattikalastuksen kehittymiselle alueella 1980-luvun lopulla (Salonen & Mutenia 1993). Ammattimaisten kalastajien määrä kasvoi ja muikun ansiosta Inarinjärven saalis kohosi poikkeuksellisen korkealle, yli kaksinkertaiseksi ennen säännöstelyä vallinneeseen tasoon verrattuna (n.250 tn).

Patopyyntiä oli Inarissa ITKOSEN (1948) mukaan harjoitettu mm. Vaskojoella ja Inarinjoella sekä Iijärvellä. PIIROLAN (1972) mukaan lohien pyynti padolla väheni Inarinjoella 1960-luvulla lohisaaliitten vähennyttyä voimakkaasti. TOIVOSEN (1966) mukaan Ivalojoelta oli ennen sotia pyydetty siikaa ns. korvapidolla. Lisäksi oli kalastettu inalla ja tuulastamalla. Useimmat ITKOSEN (1948) mainitsemista pyyntivälineistä olivat olleet kalastajien käytössä etenkin Inarissa. Nykyään yleisin pyyntitapa Inarissa on verkkopyynti, joka suurelle osalle on lähes ainoa pyyntiväline. Toiseksi yleisin pyyntimuoto oli kesällä uistelu ja talvella pilkkiminen. Nuottaamista harjoittivat

aikaisemmin Näätämön koltat, mutta nykyään sekin on varsin vähäistä. Muualla nuotan käyttö on nykyään melko vähäistä. Toisaalta nuottaus on hyvä hoitotoimenpide, jota tulisi kehittää.

Enontekiöllä kalastus on ollut pääasiallisesti nuotta- ja verkkokalastusta kuten Inarissa. Vuonna 1892 rovasti A. LAITINEN (ref. VUORIO 1956) kirjoitti Enontekiön kalastusoloista Suomen kalastuslehdessä. Hän mainitsi pyyntitavoista nuotan, verkot, tuohustamisen, inoamisen ja tarpomisen. Talvella haukia ja ahvenia pyydettiin verkoilla. Madetta pyydettiin padoilla. Nykyään verkkokalastus on Enontekiöllä lähes yksinomainen pyyntitapa. FELLMAN (1906) ja PAULAHARJU (1927) kuvaavat lohen kalastusta Tenojoella 1800-luvulla. Lohen pyytäminen aloitettiin noin kahdeksan päivää jäiden lähdön jälkeen kulkuttamalla, jota harjoitettiin niin kauan kuin vesi oli tulvan vuoksi sameana. Tulvan asetuttua ja sameuden hävittyä pystytettiin padot, jotka olivat pyynnissä kunnes lohi aloitti laskeutumisen. Lisäksi lohta pyydettiin goldemilla, patonuotalla, jolla saatettiin FELLMANin (1902) mukaan päästä jopa tuhannen lohen kertasaaliisiin. Lohen alettua laskeutumisen alas jokea elo-syyskuulla sitä pyydettiin jälleen kulkuttamalla ja syysöiden pimennyttyä tuohustamalla (kts. myös KITTI 1975). Vuonna 1873 kalastussäännössä kiellettiin goldempyynti ja tuohustus, mutta Lapinmaan komitea (1905) toteaa näitä pyyntimuotoja yhä harjoitetun Tenojoella. Uutena pyyntitapana komitea mainitsee lohen onkimisen uistimella, minkä englantilaiset urheilukalastajat olivat opettaneet tenolaisille, ja jonka komitea mainitsee jopa jokilappalaisen kesätyöksi. Ilmeisesti englantilaiset ovat tuoneet vavan ja vieheen käytön Tenolle jo 1870-luvulla. Osa paikallisista uskoo tenolaisten *osanneen* kuitenkin "onkia" ennen kuin yksikään turisti eksyi Tenolle. Tätä uskomusta myös tukee Abo Tidningssd (s.105) v.1772 ollut kirjoitus: "Utsjoella kalastetaan "2-pohjaisten" järvien yhdysreiän kohdalla verkoilla, koukuilla ja ongillakin". Uistaminen on ilmeisesti tunnettu varsin kauan, sillä "uistin" on vanha lainasana suomesta. Uistimen nimen ja jopa kivikautisten koukkulöydösten perusteella voidaan päätellä, että yksinkertainen uistinkoukku on hyvin vanha ison kalan pyydys. Varsinaista uistinta on todennäköisesti kuitenkin käytetty vain parin viimeisen sukupolven aikana.

Vapakalastus on vakiintunut Tenojoen pääuomassa lohensouduksi, jolloin veneestä uitetaan viehettä hitaasti alaviistoon valtakunnanrajan molemmin puolin.

Vapa- ja viehekalastusta on rajoitettu ja säädelty monin eri tavoin säännöillä ja Lapin TE-keskuksen ja Finnmarkin fylkesmannin antamilla päätöksillä.

Tuulastusta eli tuohustusta harjoitettiin öisin lohien kutuaikana syksyllä. Veneen keulassa oli puisen varren päässä parila, rautainen koura, jossa pidettiin tulta. Kristallin kirkkaassa vedessä lohen varjo näkyi hyvin pohjaa vasten. Veneessä yksi mies sauvoi perästä ja *toinen oli* keulassa valmiina iskemään havaittua lohta atraimella.

Tuulastus oli tuottoisa pyyntimuoto, vaikka lohi onkin syksyllä niin laiha, ettei se kelpaa myyntiin. Tuulastus kiellettiin jo 1800-luvun puolivälissä saamelaisien kotakäräjillä. Tuulastus kiellettiin ensimmäisessä Tenojoen kalastussäännössä vuonna 1873.

Harri-laudan muodostaa yksi lauta, joka on painotettu niin, että se kuljettaa siimaa koukuineen veneen sivulla. Tenojokelaiset pitävät Harri-lautaa tehokkaana, mutta se repii lohilta suut. Harri-laudan käyttö kiellettiin Tenojoen kalastussäännössä *vuonna 1960.*

Pitkäsiimalla ei ole tenojokelaisten mukaan koskaan kalastettu lohta Tenolla. Sen käyttö on kuitenkin kielletty Tenojoen *kalastussäännössä jo* vuonna 1873.

PAULAHARJU (1927) mukaan taas onkimista harrastettiin melko vähän. Tenojoella tiedetään olleen lohipadon varmuudella jo vuonna 1607. Tenojoella käytetty yleisin patotyyppi on ollut ns. joddupato, Vetsikko- ja Inarijoella taas rysäpato (ITKONEN 1948).

ITKOSEN (1948) mukaan Tenolla ei kalastettu mielellään muuta kuin lohta. Sen sijaan Inarijoella ja järvissä kelpasivat myös harjus, siika, rautu, tammukka, hauki ja made. PAULAHARJU (1927) kertoo siikaa ja harjusta pyydetyn pitkin kesää nuotalla ja verkolla.

Edellä mainituista ovat edelleen käytössä kaikki lain sallimat pyyntitavat, joille Tenojoen kalastussääntö tosin asettaa tiettyjä lisärajoituksia. Uistin- ja verkkopyynti, etenkin tunturijärvissä ovat edellä kuvattua huomattavasti lisääntyneet. Lisäksi nykyään kalastetaan talvella pilkkimällä tunturijärvillä.

Kalansaaliit

Saaliin arvon perusteella on lohi tärkein saalislaji. Saamelaisalueen sisävesien kalansaaliissa siika on merkittävin kalalaji niin saalismäärän kuin sen arvonkin mukaan. Muita merkittäviä lajeja ovat hauki, muikku, lohi, made, nieriä, taimen ja ahven. Sisävesien lohien osuus painottuu Utsjoelle, missä Tenojoen lohella on tärkeä merkitys ammattikalastuksen kohteena.

Saamelaisalueen sisävesien ammattimaisesti harjoitettu kalastus hyödyntää useampia kalalajeja kuin muualla Suomessa, missä muikulla on keskeinen merkitys. Muikulla on keskeinen osuus ollut Inarinjärvellä. Inarijärvessä on säännöstelyn johdosta toteutetulla kalavesien hoidolla onnistuttu tekemään harmaanieriästä ammattikalastukselle merkittävä kalalaji. Lokan ja Porttipahdan tekojärvissä taas istutusten tuloksena sekä vaellussiika että peledsiika ovat hauen ja mateen ohella tärkeitä saalislajeja. Ammattikalastuksen paikallisia eroavaisuuksia osoittaa myös se, että verkkopyynti on siiankalastuksessa keskeinen kalastustapa muualla paitsi Tornionjoella, missä perinteellinen lippopyynti ottaa merkittävän osan siikasaaliista.

Ammattikalastajien kalansaaliin taloudellinen arvo perustuu paikoitellen (Lokan ja Porttipahdan tekojärvet, Inarijärvi) melkoiselta osin mädin talteenottoon. Kaiken kaikkiaan tätä voitaisiin vielä huomattavasti lisätä. Niillä taas on Etelä-Suomen kulutuskeskuksissa huomattava taloudellinen arvo. Mateen, muikun ja siian mätiä kerätään nykyisin talteen noin 5 000 kiloa. Siitä noin puolet kerätään merialueelta ja puolet sisävesialueelta.

Ammattimaisesti harjoitettu kalastus on varsin kausiluontoista, ja tämä haittaa kalan menekkiä ja kauppaa ylipäättänsä. Kalastajista vain noin vajaa puolet osallistuu pyyntiin talvikuukausina ja lähes kaikki ovat kalalla kesä-elokuussa. Kalastuspäiviä kertyy sisävesikalastajille noin 100 vuodessa. Lapin läänissä väestön kalankäyttö on paikoitellen huomattavasti suurempaa kuin muualla Suomessa. Polijois-Lapissa kalaa on käytetty ruokakunnissa vuosittain 50-160 kiloa henkilöä kohti, kun keskimääräinen määrä on Suomessa noin 30 kiloa. Keskimääräisen kalan käytön mukaisesti laskien saamelaisalueen kalan käytöstä tuorekalana laskien on vain hiukan yli puolet alueen omista vesistä kalastettua kalaa, vaikka mukaan otetaan niin ammatti kuin kotitarve - ja virkistyskalastajien vuotuinen kokonaiskalansaalis.

Inarijärven kalastuksesta ja kalansaaliista

Jäämereen laskevan Paatsjoen vesistön keskusjärvi, Inarijärvi, on eräs maailman pohjoisimmista kalataloudellisesti merkittävistä suurjärvistä. Karun järven pinta-ala on 1 116 km², keskisyvyys 14

m ja suurin syvyys 91,8 m. Vuodesta 1948 alkaen Inarijärvi on toiminut Paatsjoessa olevien Venäjän ja Norjan vesivoimalaitosten säännöstelyaltaana, jonka säännöstelyväli on suurimmillaan 2,4 m.

Nykyään säännöstely tapahtuu niiden ohjeiden mukaan, jotka on sovittu Suomen, Norjan ja Neuvostoliiton kesken 29.4.1959 tehdyssä sopimuksessa. Inarijärven kalastajat alkoivat 1950-luvulla valittaa saaliiden vähenemistä ja 1960-luvulla tulivat säännöstelyn aiheuttamat vahingolliset muutokset kalakannoissa selvinä esille kalansaaliiden jyrkkänä alenemisena. Säännöstelyn aiheuttamia kalataloudellisia haittoja ryhdyttiin tutkimaan vuonna 1965 ja samana vuonna asia otettiin käsiteltäväksi vesioikeudellisessa katselmustoimituksessa. Voimalaitoksista Venäjä omistaa viisi ja Norja kaksi. Säännöstelyn kalakannoille ja kalastukselle aiheuttamien haittojen kompensoimiseksi on järveen määrätty istutettavaksi siikoja ja lohenheimoisia petokaloja vuosittain.

Inarijärven kalalajisto koostuu arvokkaista kalalajeista ja järvestä puuttuvat särkikalat lukuunottamatta mutua. Inarijärven vesialueista on yli 95 prosenttia valtion omistamaa ja metsähallituksen hallinnassa.

Inarijärven kalastus samoin kuin koko vesistöalueella harjoitettu kalastus on ollut kookkaaksi kasvaviin siikoihin ja lohensukuisiin petokaloihin kohdistuvaa verkko- ja nuottakalastusta. Järnessä harjoitetun kalastuksen pyydyskannassa tapahtui 1950-luvun lopulla merkittävä muutos. Puuvillalangasta tehtyjen pyydysten materiaali vaihtui 1950-luvulla nyloniksi. Samalla verkkojen silmäkoko muuttui pienemmäksi, jolla oli merkittävä vaikutus pohjasiian ja järvitaimenen kannan tämänhetkiseen tilaan. Inarijärven kalansaalis laski vedenpinnansäännöstelyn johdosta vuosien 1935 - 1940 noin 250 tonnin keskimääräisestä vuosisaaliista 1970- ja 1980-luvun alun noin 100 tonniin. 1980-luvun loppupuolella saalis alkoi nousta. Vuonna 1989 saalis oli 560 tonnia. Muikku tuli tärkeimmäksi saalislajiksi.

Siian pyyntiin on Inarijärvellä käytetty perinteisesti nuottia, verkkoja ja pesäverkkoja. 1980-luvulla alkoi siian isorysä- eli loukkupyynti. Pyydysten määrän kasvaessa myös niiden pyyntiteho on samaan aikaan parantunut pyydysten rakenteen ja materiaalien kehittyessä. Siian kalastus Inarijärvellä on monipuolistunut, sillä myös nuottakalastus on elpymässä.

Aikana, jolloin muikkua ei vielä Inarijärvessä ollut, siika oli valtalaji kalastuksessa. Järvitaimenen vuotuiset saaliit laskivat voimakkaasti ja nopeasti säännöstelyä edeltäneestä saaliista 27 tonnista noin 4 tonnin tasolle (vuosina 1966 - 1970). Vasta viljely- ja istutustoiminnan käynnistyttyä saaliit ovat 1970-luvun loppupuolelta kääntyneet nousuun. Vuonna 1987 järvitaimenen kokonaissaalis oli jo yli 27 tonnia ja vuonna 1988 yli 33 tonnia. Taimensaalis Inarijärvellä hoitotoimenpiteiden ja muikkukannan johdosta on palautunut vähintään säännöstelyä edeltäneelle tasolle.

Suurin muutos Inarijärven kalataloudessa ajoittuu 1980-luvulle, jolloin järveen uutena lajina tuodun muikun kannat vahvistuivat ja muodostivat pyyntikelpoiset kannat. Järvellä otettiin nopeasti ammattikalastuksen käyttöön isorysät, troolit ja talvinuotat. Kalan jäittäminen, kalasatamat, keräily ja kuljetus sekä toimiva kalan markkinointi olivat edellytyksiä ammattikalastuksen kehittymiselle alueella 1980-luvun lopulla (Salonen & Mutenia 1993). Ammattimaisten kalastajien määrä kasvoi ja muikun ansiosta Inarijärven saalis kohosi poikkeuksellisen korkealle, yli kaksinkertaiseksi ennen säännöstelyä vallinneeseen tasoon verrattuna (n.250 tn).

Muikkukantojen romahtamisen takia kokonaissaaliit kääntyivät laskuun 1990-luvun alkaessa ja ammattikalastus taantui nopeasti. Hyvien muikkukantojen vallitessa lohenheimoisien petokalojen saaliit kasvoivat ja ulkopaikkakuntalaisten vapaa-ajankalastajien määrä nousi huippuunsa vuonna

1989. Muikkukatojen seurauksena petokalojen saaliit putosivat nopeasti 1990-luvulla ja vapaa-ajankalastajien määrä laski puoleen aikaisemmasta. Paikallinen kotitarvekalastus, joka pääosin perustuu siian kalastukseen, on ollut suhteellisen vakaata ja sen merkitys on korostunut 1990-luvulla, kun ammattikalastus on vähentynyt. Vuosina 1993-1994 kotitarvekalastajat pyydystivät jo noin puolet paikallisten kalastajien saaliista. Siika on palautunut tärkeään asemaan Inarijärven kalastuksessa, kuten se oli aikanaan ennen järven säännöstelyä.

Saaliin voimakas kasvu johtui muikun ammattikalastuksesta ja uusista siian pyyntitavoista (trooli ja isorysä). Tästä saalis laski nopeasti vuosittain pysähtyen vuonna 1995 1980-luvun puolivälin tasolle 133 tonniin. Vuosina 1994-1995 muikkusaalis oli ainoastaan 10 tonnia vuodessa. Inarijärvellä kalastavien määrä on 1980-luvun aikana kasvanut, vaikka myyntiin kalastavien määrä onkin vähentynyt. Kalastajamäärän kasvu johtuu paikkakuntalaisten virkistys- ja kotitarvekalastajien ja ulkopaikkakuntalaisten virkistyskalastajien määrän kasvusta. Kalastajien kokonaismäärä vuonna 1988 oli jo yli 5000 henkilöä.

Ammattikalastuksen saaliiden kasvu ja romahdus tapahtui Inarijärvellä viidessä vuodessa. Ammattikalastuksen kokonaissaaliit nousivat muutamassa vuodessa 430 tonniin, josta ne tulivat nopeasti alaspäin. Vuonna 1994 saalis oli 56 tonnia ja vuonna 1994 40 tonnia. Muikun troolisaalis oli korkeimmillaan 182 tonnia vuonna 1989, jolloin järvellä kalasti 16 trooliparia. Troolikalastus väheni nopeasti muikkukantojen ehtymisen myötä. Vuonna 1995 troolikalastus oli käytännössä loppunut. Isorysien määrä oli suurimmillaan vuonna 1990, jolloin pyynnissä oli 89 isorysää. Tämän jälkeen se väheni 50 - 60 kappaleen isorysän määrään. Vuonna 1995 rysiä oli pyynnissä vain 37, joilla saatiin saalista 13 tonnia.

Vuodesta 1987 alkaen ammattikalastajien määrä alkoi nousta kun uudet pyydykset, talvinuotta, isorysä ja trooli otettiin käyttöön. Ammattikalastajiksi siirtyi ihmisiä muiden elinkeinojen parista ja vuonna 1989 kalastajien määrä kohosi yli sataan (Salonen & Mutenia 1993). Näistä noin puolet luokiteltiin pääammattikalastajiksi. Muikkukantojen romahtamisen ja siian isorysäsaaliin laskun myötä pääammattikalastajien määrä on pudonnut noin kymmeneen henkeen ja kalastus on muuttunut pääasiassa osa-aikaiseksi. Ulkopaikkakuntalaisten vapaa-ajankalastajien määrä kasvoi nopeasti velvoiteistutusten alettua 1980-luvun lopulla (Mutenia & Ahonen 1990). Vuonna 1989 järvelle myytiin 4 000 virkistyskalastuslupaa. Petokalakantojen taantumisen takia vuosina 1993-1994 myytyjen virkistyskalastuslupien määrä putosi alle puoleen aikaisemmasta. Järvellä loma-asunnon omistavien ulkopaikkakuntalaisten kalastavien talouksien määrä oli 1990-luvulla on huomattavan suuri.

Kalastajien määrä vaihdellut kalakantojen mukaan

Kotitarvekalastus ja siihen perustuva runsas kalan käyttö taloudessa on yleistä Inarin kunnassa (Tuunainen ym. 1984). Inarijärven kalan käyttö ruokakuntaa kohti oli 117 kiloa vuodessa vuosina 1987-1990 (Salonen 1992). Kotitarvekalastajien määrä on Inarilla pysytellyt aika vakaana. Järvellä on kalastanut 700-950 taloutta vuosina 1987-1994 eli joka neljäs Inarin kunnan talouksista kalastaa Inarijärvellä. Kotitarvekalastukseen osallistuu vuosittain 1200-1600 henkilöä.

Petokalakantojen taantumisen takia vuosina 1993-1994 myytyjen virkistyskalastuslupien määrä putosi alle puoleen aikaisemmasta.

Huippusaaliita viisi vuotta

Inarijärven vuotuinen kokonaissaalis oli keskimäärin 100 tonnia (1 kg/ha) 1960-luvulta vuoteen 1986 asti. Vuonna 1987 muikusta tuli määrältään tärkein saalislaji ja Inarijärven kokonaissaalis ylitti säännöstelyä edeltäneen saalistason, noin 250 tonnia vuodessa (Mutenia & Salonen 1992). Inarijärven saalis oli huipussa vuonna 1989 560 (yli 5 kg/ha) tonnia, josta noin 300 tonnia oli muikkua (kuva 2). Tästä saalis laski nopeasti vuosittain palautuen vuonna 1994 1980-luvun puolivälin tasolle.

Ulkopaikkakuntalaisten vapaa-ajankalastajien saaliiden huippu ajoittuu vuosille 1990-1991, jolloin vetouistelu oli hyvin yleistä. Noin 29 tonnin saaliista kolmannes oli taimenta ja vajaa kolmannes nieriää ja harmaanieriää. Vuonna 1990 vapaa-ajankalastajat uistelivat kolmanneksen Inarijärven koko taimensaaliista (Salonen & Mutenia 1993). Petokalakantojen jyrkän laskun takia virkistyskalastuslupien kysyntä putosi vuosina 1993-1994 puoleen aikaisemmasta ja samalla viehekalastuksensaaliit putosivat 6-7-tonniin..

Inarijärvessä esiintyy pääasiassa järvessä lisääntyviä ja kasvavia kalalajeja, mutta myös järvestä jokiin lisääntymään vaeltavia kalalajeja: taimen ja vaeltava pohjasiika. Vaelluskalojen nouseminen Inarijärvestä ja sen sivuvesistöjen suurimmista järvistä kotijokeensa, nousun ulottuminen kymmenien kilometrien päähän järvestä sekä vastaavasti kuteminen joen ja sen sivujokien eri osilla on perinnöllinen ominaisuus. Järvitaimenen ja vaeltavan pohjasiikan kannat ovat koostuneet aikoinaan Inarijärvestä ja sen suurimmista järvistä jokiin nousevista osakannoista. Kun eri siika- ja taimenkannat vaelsivat Inarijärvestä Ivalojokeen ja muihin jokiin kukin ajallaan merkitsi se nykyistä pitempää kalastuskautta ja runsaampia saaliita. Osa näistä eri jokien osakannoista on päässyt tuhoutumaan joko liiallisen pyynnin tai vedenpinnan säännöstelyn seurauksesta.

Paatsjoen vesistöalueella oli vielä 40 vuotta sitten n. 10 taimenjokea, joista Ivalon-, Juutuan- ja Vaskojoki ovat olleet merkittävimmät vaelluspoikasten tuottajat. Nykyään lisääntymistä tapahtuu enää noin 3-4 joessa. Täten suuri osa Inarijärveen laskevien jokien alkuperäisistä valetavista taimenkannoista on tuhoutunut. Vedenpinnan säännöstelyn aiheuttamaa poikasmäärän alenemaa pyritään vuosittain tehtävien istutusten avulla vähentämään. Tärkeimmät nykyiset poikastuotantoalueet ovat Ivalo- ja Juutuanjoessa.

Inarijärveen laskevien vesistöjen valetavista pohjasiikakannoista on voimakkaana jäljellä Ivalojoen pohjasiikakanta, joka nousee Ivalojoella Tolosen yläpuolella olevaan Hetan suvantoon asti. Juutuanjoen pohjasiikakanta on heikko.

Tärkeimmät kalakantojen muutoksiin vaikuttaneet syyt Inarijärvessä:

- **Taimen** lisääntymisalueiden tuhoutuminen Paatsjoessa, kasvun hidastuminen järvivaiheen alussa todennäköisenä syynä pohjaeläinten väheneminen, verkkopyynnin aiheuttama lisääntynyt kuolleisuus (siian kasvunopeuden hidastuttua kalastajat siirtyneet tiheämpiin verkkoihin)

- **Nieriä** lisääntymisen häiriytyminen luultavasti lisääntyneestä poikasten varhaiskuolleisuudesta johtuen (mahdollisesti sopivan ravinnon puute). Isonieriäkanta romahtanut - pikkunieriä ei samassa määrin. Isonieriän häviämiseen ei muita selviä syitä kuin vedenpinnan säännöstely. Verkon silmäkoon pienentäminen vaikuttanut myös isonieriään.

- **Pohjasiika** pohjaeläinten väheneminen selvä syy kasvun hidastamiseen ja koon pienentämiseen. Kanta pienentynyt suuresti.

- **Riikasiika** kanta romahtanut ilmeisen lisääntymishaitan takia, kalat laihtuneet mahdollisesti suurikokoisten eläinplanktereiden vähentymisen takia tai surviais-hyttyslajien vähentymisen takia.

- **Harjus** pohjaeläinten väheneminen, säännöstelyvyöhykkeen ja vesikasvillisuuden tuho ja loisten runsaus ovat syitä kannan vähenemiseen.

Säännöstelyohjeiden muuttamisella voitaisiin estää rantavyöhykkeen pohjaeläimistön jatkuva köyhtyminen. Säännöstelyn alarajan nostaminen, vuosien välisten erojen tasaaminen sekä vuosiamplitudin pienentäminen vähentäisi eroosiota rantavyöhykkeessä, parantaisi pohjaeläimistön viihtymistä ja vaikuttaisi kalojen kasvun nopeutumiseen sekä saattaisi parantaa eräiden kalalajien lisääntymisedellytyksiä.

Arktiselle eläimistölle on ominaista suuret kannanvaihtelut. Monet eläinlajit elävät levinneisyysalueensa äärirajoilla ja tällöin suhteellisen pieni muutos ympäristöolosuhteissa saattaa aiheuttaa suuren muutoksen yksilötiheydessä. Inarin kaloille on tyypillistä lyhyestä kesän lämpimänveden kasvukaudesta johtuva hidas kasvunopeus, mutta toisaalta pitkäikäisyys ja kutukypsyys suhteellisen vanhana verrattuna eteläisiin kantoihin. Tästä johtuu, että säännöstelyn negatiiviset vaikutukset Inarin kalakantoihin tulivat suhteellisen myöhään esille ja säännöstely aiheutti eräiden Inarin oloihin sopeutuneiden kalalajien (isonieriä, riikasiika ja lehtisiika) lähes täydellisen häviämisen ja supistumisen eräiden muiden (pohjasiika, taimen, harjus ja hauki) kannoissa, mutta toisaalta eräiden uusiin olosuhteisiin paremmin sopeutuvien lajien kantojen ennallaan pysymisen (ahven, made, reeska, räpys) ja eräiden lisääntymisen (ns. viilossiika).

On odotettavissa, että säännöstelyohjeiden muuttamisella edellä esitetyllä tavalla vaikutettaisiin kalakantojen elpymiseen hitaasti. Vaikutus tuntuisi mahdollisesti ensimmäisenä lisääntymisolosuhteiden paranemisena ja myöhemmin kalojen kasvun hitaana nopeutumisena, kun orgaanisen liejun kertyminen säännöstelyvyöhykkeen alaosaan olisi päässyt alkuun ja pohjaeläimistö olisi runsastunut.

Lokan ja Porttipahtan kalastuksesta

Lokan ja Porttipahtan tekojärvet rakennettiin 1960-luvun lopulla Kemijoen latvoille voimatalouden vesivarastoiksi. Ne ovat läntisen Euroopan suurimpia. Lokan maksimipinta-ala on 417 km² ja Porttipahtan 214 km². Koska tekojärvet sijaitsevat aivan vesistön latvoilla, on niiden vuosisäännöstelyksi vakiintunut 2-3 metriä 1980-luvulta alkaen, vaikka säännöstelyluvat sallisivat huomattavasti suuremman säännöstelyn (Mutenia 1985). Suhteellisen rehevien tekojärvien kehitys saavutti 1980-luvulla eräänlaisen tasapainotilan vedenlaatumuuttujien ja kalojen elinympäristön kannalta (Kinnunen 1985). Nämä yhdessä kalastuksen, kalan keräilyn ja markkinoinnin järjestämisen ja tuloksekkaiden siikaistutusten kanssa loivat pohjan sille, että tekojärvistä on muodostunut merkittävä uusi kalastusalue Lappiin (Mutenia & Oksman 1985, Mutenia & Salonen 1991).

Uusi kalastusalue syntyi

Tekojärvien ammattikalastus alkoi 1970-luvulla luontaisten haukikantojen kalastuksella. Istutetusta peledsiista tuli tärkein saalislaji vuonna 1980 (Mutenia 1982). Nopeakasvuisen ja kookkaan peledsiian kalastus tekojärvillä tapahtui pelkästään 50 mm:n silmäharvuisilla verkoilla 1980-luvun lopulle saakka. Istutustuloksen heikkenemisen takia siikasaalis putosi 1980-luvun lopulla. Tekojärvien kalastuksen luonne alkoi muuttua nopeasti kun aikaisemmin istutusten varassa ollut

peledsiika alkoi voimakkaasti lisääntyä luontaisesti 1980-luvun lopulla (Salonen & Mutenia 1992). Tällöin kannan koko nousi nopeasti ja kalojen yksilökasvu heikkeni ja saaliskoko laski aikaisemmasta 400-800 grammasta 100-200 grammaan (Salonen & Mutenia 1993). Kooltaan pienentyneen siian kalastuksessa otettiin koetoiminnan jälkeen nopeasti käyttöön isorysäpyynti ja paritroolaukset 1990-luvun alkaessa (Mutenia ym. 1992). Luontaisen lisääntymisen väheneminen, istutusten keskeyttäminen ja tehokas kalastus vaikuttivat siihen, että siikojen kasvu alkoi jälleen parantua 1994, mikä suosii verkkokalastusta.

Myyntiin kalastavia paljon

Tekojärvillä kotitarvekalastusta harjoittaneiden talouksien määrä oli korkeimmillaan vuosina 1989-1990, noin 450-500. Vuonna 1994, jolloin kalastaneita ruokakuntia oli 425, kalastukseen osallistui noin 640 henkilöä. Kotitarvekalastusta ovat rajoitetusti voineet harjoittaa myös alueella loma-asunnon omistavat ulkopaikkakuntalaiset. Näiden määrä on ollut 40-75 taloutta vuosittain. Ammattimaisten kalastajien määrä tekojärvillä on 1990-luvulla pysynyt melko vakaana. Päätoiminen kalastus on viime vuosina lisääntynyt ja satunnaisesti myyntiin kalastaneiden määrä on vähentynyt. Vuonna 1994 pääammattikalastajia oli 47 ja osa-aikakalastajia 40.

Tyypillistä tekojärville on satunnaisesti myyntiin kalastavien suuri määrä, 80-130 henkilöä vuosittain.

Kaupalliset saaliit merkittäviä

Tekojärvien kalastus alkoi kehittyä voimakkaasti 1980-luvun alkupuolella, kun kalan keräily, kuljetus ja markkinointi saatiin järjestetyksi. Erämaisille tekojärville kaavoitettiin kalakenttäalueita, joihin ammattikalastajien tukikohdat, kalakämpät rakennettiin ja joista kalan kuljetus järjestettiin (Mutenia & Oksman 1985). Vuonna 1986 aloitti paikkakunnalla tekojärvien kalaa jalostava ja markkinoiva tuotantolaitos. Tekojärvien saaliiden markkinat ovat pääasiassa Etelä-Suomessa.

Tekojärvien saaliissa ja saaliin lajikoostumuksessa on tapahtunut nopeita ja voimakkaita muutoksia, jotka kuvaavat vielä nuorten kalavesien epävakaita kalakantojen tilaa. Luonnonravintolammikkoviljelyn tulosten vaihtelun takia pari peledsiian vuosiluokkaa puuttui lähes kokonaan, mikä aiheutti saalistason yhtäkkisen laskun vuosina 1987-1989 (Mutenia & Salonen 1991). Sitä seurasi voimakas luontaisesti syntyneet vuosiluokka.

Kaupallinen saalis koostui 1980-luvun alkupuolella kookkaista siiioista, hauesta, mateesta ja ahvenesta, vaihdellen 300 tonnista 350 tonniin. 1990-luvulla kaupallinen saalis on ollut pääosin pienempää siikaa sekä haukea. Vuosina 1993-1994 kaupallinen saalis oli yli 400 tonnia (keskim 8 kg/ha/vuosi), josta peled- ja vaellussiikaa oli 360 tonnia ja haukea noin 50 tonnia. Taloudellisesti arvokasta siian mätiä kerättiin myyntiin vuonna 1994 yli 10 tonnia.

Ammattikalastus on monipuolistunut. Erityisesti isorysä ja troolipyynti ovat yleistyneet. Lokan ammattikalastajien isorysäsaalis oli vuosina 1990-1991 korkeimmillaan noin 100 tonnia, josta 70-80 prosenttia oli siikaa. Vuonna 1994 isorysiä oli pyynnissä 46. Siian troolikalastusta on ha-oittanut 1-3 trooliparia pääasiassa Porttipahdalla. Vuonna 1993 troolisaaliissa oli noin 85 tonnia siikaa. Viime vuosina troolausta ei ole harjoitettu

Teno, Näätäjä ja Tornionjoen lohisaaliit

Jäämereen laskevien suurimmissa lohijoissa kuten Teno, kehittyi ensimmäisessä vaiheessa lohen jokikalastus, joka jo keskiajalla ja 1600-luvulla näyttää olleen varsin tehokasta. Esim. Tenolla oli käytössä useita suuria lohipatoja mm. Outakosken poikkipato ja lisäksi harjoitettiin nuotta-, kulle-, verkko ja uistinpyyntiä. Rinnan jokipyynnin kanssa harjoitettiin jo tuolloin Tenovuonossa ja Finnmarkkenin rannikolla varsin tehokasta rannikkokalastusta, jossa pääpaino oli nousulohien pyynnissä. Avomerikalastus Pohjois-Atlantin alueella alkoi kehittyä oikeastaan vasta toisen maailmansodan jälkeen. Suuri muutos lohenkalastuksessa tapahtui 1950-luvun lopusta lähtien, kun ensin avomeren ajosiimapyynti ja sittemmin ajoverkkopyynti kehittyi 1960-luvulla hallitsevaksi kalastusmuodoksi Jäämeren ja Pohjois-Atlantin alueella. Tällöin käyttöön tulivat keinokuituiset ajoverkot. Seurauksena olikin, että Tenon lohesta merkittävä osa kalastettiin merestä. Sittemmin on loheen kohdistuvaa avomerikalastusta voimakkaasti rajoitettu NASCO:n sopimuksella ja Norjan omilla päätöksillä, joten lohta pitäisi Tenoon nousta entistä enemmän.

Lohen lisääntyminen tapahtuu makeassa virtaavassa vedessä ja sen syönnös- ja kasvualueet ovat meressä. Atlantin lohen luonnonvaraisen levinneisyysalueen eteläraja on noin 35 astetta pohjoista leveyttä. Näillä tienoin sijaitseva eteläisimmät lisääntymisjoet Atlantin molemmin puolin. Euroopan puolella lohijokia on pitkin rannikkoa niin että itäisin on Petsora (Länsi-Siperia). Pohjois-Amerikan rannikolla lohijokia on pohjoisessa aina Ungavan niemimaalle saakka.

Atlantin lohen merkitys pohjoispallonpuoliskon alkuperäiskansoille on korvaamaton. Saamelaisille tärkeät Tenojoen ja Näätämöjoen lohikannat ovat tällaisia lohikantoja ja niiden säilyttäminen kalastuskelpoisina on niin joki kuin merisaamelaisen kulttuurin kannalta tärkeä kysymys. Saamelaiset ovat olleet mukana viimeisimpien sopimusten valmistelussa Tenojoen lohenkalastuksen säätelemiseksi Saamelaiskäräjät on päässyt myös tarkkailijajäseneksi Pohjois-Atlantin lohensuojelujärjestöön (NASCO). Ensimmäinen Suomen ja Norjan välinen sopimus kalastuksesta Tenossa on tehty vuonna 1873 ja viimeisin tuli voimaan vuoden 1990 alusta.

Toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti 1970-luvulla kasvoi kalastuksen teho voimakkaasti sekä joissa että merellä. Lohen syönnösalueilla meressä, kaukana lisääntymisalueilta tapahtuva pyynti kohdistuu kasvaviin kaloihin ja mereltä saatu saalis vähentää jokiin paluumatkalle lähtevien kalojen määrää. Kansainvälisenä yhteistyönä NASCON suosituksesta tapahtuneen lohen kalastuksen säätelyn tarkoituksena on ollut vähentää meripyyntiä ja varmistaa jokiin nousevien kalojen riittävyys, mikä puolestaan tukee jokisaamelaiskulttuurin säilymistä.

Saamelaisalueen ydinosissa sijaitsevat Teno ja Näätämö ovat vielä lohijokia, joiden lohikanta on luonnonvarainen. Molemmissa joissa on tallella osakantojen moninaisuus ja luonnonvarainen poikastuotanto. Näiden jokien lohikantoihin kohdistuva kalastus ei ole vielä päässyt liialliseksi joissa, jokisuissa ja meressä, koska erilaiset kalastuksen rajoitustoimenpiteet ovat mittasuhteiltaan ja ajoituksiltaan onnistuneet suhteellisen hyvin. Tämä on edellyttänyt kansainvälistä yhteistyötä jokivarsilla ja merellä sekä Norjan tekemiä kansallisia lohen merikalastuksen rajoituksia sekä avomerikalastukselle tiukkojen saaliskiintiöiden asettamista (esim. Färsaarten kiintiö 400 tonnia). Kalastuksen säätelyn onnistumista kuvaa se, että lohen poikastuotanto pääosissa Tenojoen vesistöä on edelleenkin suhteellisen hyvä.

Tenon ja Näätämön lohen poikaset laskeutuvat mereen 4-5 jokivuoden jälkeen. Ne suuntaavat matkansa Tenovuonosta Ruijan rannikkoa seurailen länteen päin. Suurin osa vaelluspoikasista suuntaa matkansa Färsaarten pohjoispuolisille merialueille, mittava osa vaeltaa syönnösalueilleen Grönlannin itäpuolisille vesille. Grönlannin vesiltä lohet palaavat kolmen merivuoden kuluttua Tenoon. Färsaarten vesiltä paluu tapahtuu yleensä kahden merivuoden jälkeen ja pikkulohet -tintit ovat viettäneet meressä vain vuoden.

Tenon lohisaalis on viimeisten parinkymmenen vuoden aikana vaihdellut runsaasti. Parhaimmillaan se on ollut yli 250 tonnia ja huonoimmillaan vain 75 tonnia. 1990-luvulla Tenon lohisaaliit ovat olleet vuosittain 150 tonnin tasolla. Suomen puolelta saatu lohisaalis on ollut n. 40 %:n kokonaissaaliista. Suomalaisten jokisaalis Näätämöjoella on ollut vuosittain 2-3 tonnia ja kokonaissaaliskin vain hiukan päälle 10 tonniin. Molemmissa joissa kalastetaan lohta sekä vapakalastusvälinein että perinteisin pyydyksin. Jokivarsien saamelaiset kalastajat käyttävät molempia pyyntitapoja, mutta muualta tuleville kalastusmatkailijoille vain vapakalastus on mahdollista. Vapakalastuksen saalis näyttelee nykyisin merkittävää osaa Tenojoen lohisaaliista. Taloudelliselta merkitykseltään vapakalastuksen suhteellinen osuus koko lohenkalastuksessa ja sen heijastusvaikutuksissa jokivarsien saamelaiselle väestölle on varsinaista saalisosuuttaan huomattavasti suurempi.

1900-luvun alkupuoliskolla on Itämereen laskevan Tornionjoen vesistön lohisaalis vaihdellut 50 tonnin molemmin puolin ollen parhaina vuosina yli 100 tonnia. Vielä 1960-luvun alkupuolella lohi nousi Torniojoen rajauomassa (Könskämäeno) aina Pousujärvelle asti. 1940-luvulla tehostunut meripyynti Itämeren pääaltaalta aiheutti 1950-luvun alussa saaliin laskun noin 10 tonniin, jolla tasolla saalis sen jälkeen on pysytellyt. Lohisaalis on kuitenkin 1990-luvun puolivälin jälkeen noussut huomattavasti merialueen lohenpyyntiä koskevien kalastusmääräyksien tiukentumisen johdosta. Vuosittaiset vaihtelut ovat kuitenkin olleet melko suuret (20-70 tonnia/a)

Kalan käyttö

Kalan käyttö on entisistä ajoista suuresti muuttunut. Ennen kala syötiin tuoreena ja suolattuna. Nykyään kalaa käytetään vin monipuolisesti. Inarinjärvellä ja Lokan ja Porttipahdan tekojärville on rakennettu kalasatamia, kalankäsittelytiloja, pakastamotilaa jne. Kalanjalostusteollisuuden keskeisenä tehtävänä on hyödyntää kala mahdollisimman monipuolisesti. Jalostustavoista pakastus tarjoaa monipuolisen vaihtoehdon. Perattu ja fileerattu kala ovat tavanomaisia tuotteita. Kalamassat ja kalaeinekset sekä erikoistuotteet ovat nykyisin voimakkaan tuotekehittelyn kohteena. Savustus ja hiillostus ovat vanhastaan tunnettuja säilöntätapoja. Kalapuolisäilykkeistä marinadien osuus tulee kasvamaan, kun mahdollisuutemme saada silliä ovat heikentyneet. Mäti- ja muut erikoistuotteet ovat keskeisiä tuotteita ajateltaessa kalan talteenottoasteen nostamista ja niille löytyy markkinoita niin kotimaassa kuin ulkomailla. Saamelaisalueen vesien saaliin markkinointi ihmisravinnoksi edellyttää ulkomaisen kalan aiheuttamien vaikeuksien poistamista.